

Сучасний період розвитку картографії характеризується впровадженням комп'ютерних технологій і супроводжується створенням і використанням інформаційних ресурсів, засобів їх зберігання, оброблення і передавання. Нині картографія розглядається як важливий засіб комунікації (до її функцій включається передача просторової інформації). Комп'ютерне моделювання здійснюється у тісному зв'язку з геоінформаційним картографуванням. На практиці відбувається об'єднання картографії та геоінформатики з геотелекомунікацією – науковим напрямом, що має справу з вивченням обігу геоінформації в комп'ютерних мережах.

Сучасне геоінформаційне картографування ПНО України – важливий інструмент для їх аналізу, оцінювання, моніторингу і моделювання. Для створення системи карт техногенних загроз від ПНО забезпечено формування, оброблення, аналіз та узгодження використання інформаційних ресурсів про регіональні системи ПНО та про окремі об'єкти підвищеної хімічної, пожежної, вибухової, радіаційної та гідродинамічної небезпек. У цих ресурсах інтегрується різноманітна всестороння інформація, що описує поліструктурну модель концентрації та розвитку ПНО, умов і факторів їх функціонування.

Для оптимізації процесу картографування техногенних загроз від ПНО розроблено технологічну схему створення карт на основі спеціалізованої ГІС, яка дозволяє після інформаційного наповнення баз даних створювати окремі карти та їх серії в масштабі 1:5 000 000, 1:4 000 000, 1:2 500 000, що відображатимуть просторово-часові закономірності територіальної концентрації та структурної диференціації ПНО за видами загроз.

Для моделювання ризиків виникнення НС на ПНО використовується система алгоритмізації їх оцінювання з використанням карт масштабу 1:200 000, 1:500 000, в якій намічається послідовність кроків виконання програмно-технічних процедур для визначення площ і масштабів зон можливого ураження.

Література

1. *Безпека* регіонів України і стратегія її гарантування. Т. 1. Природно-техногенна (екологічна) безпека [Текст] / Б.М. Данилишин, А.В. Степаненко, О.М. Ральчук. – К.: Наук. думка, 2008. – 389 с.
2. *Биченок, М.М.* Основи інформатизації управління регіональною безпекою [Текст] / М.М. Биченок. – К.: РНБО, 2005. – 196 с.
3. *Биченок, М.М.* Ризики життєдіяльності від аварій на хімічно небезпечних об'єктах [Текст] / М.М. Биченок, С.П. Іванюта, Є.О. Яковлев. – К.: УРНБ, 2008. – 160 с.
4. *Данилишин, Б.М.* Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління [Текст] / Б.М. Данилишин. – К.: НІЧЛАВА, 2001. – 260 с.
5. *Жуков, В.В.* Математико-картографическое моделирование в географии [Текст] / В.В. Жуков, С.Н. Сербенюк, В.С. Тикунов. – М.: Мысль, 1980. – 224 с.
6. *Іванников, В.Т.* Геоінформатика [Текст] / В.Т. Іванников, В.П. Калугин, А.Н. Тихонов, В.Я. Цветков. – М.: МАКС-Пресс, 2001. – 349 с.
7. *Іванюта, С.П.* ГІС-реалізація ризику життєдіяльності від аварій на хімічно небезпечних об'єктах [Текст] / С.П. Іванюта // Екологія і ресурси. – 2005. – Вип. 11. – С. 95-101.
8. *Козаченко, Т.І.* Концептуальні основи створення баз даних у геоінформаційному картографуванні надзвичайних ситуацій та ризиків їх виникнення [Текст] / Т.І. Козаченко // Вісн. геодез. та картогр. – 2010. – № 4. – С. 8-16.
9. *Козаченко, Т.І.* Теоретичні аспекти геоінформаційного моделювання [Текст] / Т.І. Козаченко // Укр. геогр. журн. – 2009. – № 4. – С. 51-56.
10. *Козаченко, Т.І.* Картографічне моделювання: навч. посібник [Текст] / Т.І. Козаченко, Г.О. Пархоменко, А.М. Молочко. – Вінниця: ТОВ "Антекс – УЛТД", 1999. – 320 с.
11. *Мягков, С.М.* Географія природного ризику [Текст] / С.М. Мягков. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 222 с.
12. *Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация последствий* [Текст] / Матер. Междунар. конференции под эгидой Организации Черноморского экономического сотрудничества и кооперации с МЧЧИ (23-25 мая, Харьков). – Х., 2000. – 377 с.

Надійшла 14.11.11

* * *

УДК 528.94

І. Л. Дрогушевська, І. С. Руденко, Н. І. Сивак

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВЖИВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Даны определения эндонима и экзонима. Изложен подход ГЭООНГН к употреблению экзонимов. Рассмотрены тенденции в топонимике относительно употребления экзонимов в международной практике, а также основные особенности существования и живучести экзонимов. Обозначены принципы, которые следует принимать во внимание при их употреблении.

The definitions of endonym and exonym are given. The UNGEGN's approach to using exonyms is presented. The current tendencies in toponimics concerning the use of exonyms on the global scale are reviewed. The main features of exonyms existence and survivability are considered. The principles of use of exonyms to be taken into account are defined.

Географічні назви мають велике значення в житті людства. Вони закарбувалися у нашій свідомості як

повсякденні орієнтири, як невід'ємні складові місцевої або національної історії. З ними асоціюються місця, з якими пов'язане щось особливе, чи про які можна розповісти щось цікаве. Для картографа вони

© І. Л. Дрогушевська, І. С. Руденко, Н. І. Сивак, 2012

служують важливим елементом географічної прив'язки, для журналіста – яскравою фарбою у його репортерській палітрі. Для широкого загалу географічні назви можуть бути або точним інструментом комунікації, або ж джерелом суперечок і непорозумінь.

Омоніми, гідроніми, макро- і мікротопоніми разом формують колективну ономастичну спадщину. Усі географічні назви планети Земля, разом узяті, являють собою безцінну скарбницю людського досвіду та знань.

Географічні назви є функціональними одиницями комунікативної системи суспільства [3]. Майже у кожній країні існують офіційні органи, які займаються стандартизацією місцевих географічних назв, тобто ендонімів.

Ендонім (від грец. *ἐνδον* – внутрішній та *ὄνομα* – ім'я) – це назва географічного об'єкта мовою, якою спілкуються на території, де розташований цей географічний об'єкт [5], наприклад *Kyiv* (не Київ/Kiev), *Krung Thep* (не Bangkok), *München* (не Munich), *Praha* (не Prague), *Москва* (не Moscow) тощо.

Екзонім (від грец. *ἐξω* – зовнішній) – це назва географічного об'єкта, яка вживається у певній мові для позначення об'єкта, розташованого за межами території, де ця мова має статус державної чи офіційної, і відрізняється від назви географічного об'єкта мовою, якою спілкуються на території, де розташований об'єкт [5]. Приклади екзонімів: *Відень* (український екзонім для австрійського міста Wien), *Warsaw* (англійський екзонім для польської столиці Warszawa/Варшава) чи *Munich* (англійський екзонім для німецького міста München /Мюнхен).

Традиційні назви – екзоніми – часто стають предметом дискусій і посідають особливе місце в географічних назвах світу. У цих випадках форма написання та вимова значно відрізняються від форми у мові-оригіналі. Так, італійська назва *Roma* в українській мові перетворилася на *Рим*, німецька *Wien* – на *Відень*, грецька *Athinai* – на *Афіни*, турецька *Istanbul* – на *Стамбул*, румунська *București* – на *Бухарест*, молдавська *Chișinău* – на *Кишинів*, словацька *Košice* – на *Кошиці*, польські назви *Kraków* і *Białystok* – відповідно на *Краків* і *Білосток*, білоруські назви *Магілёў* і *Віцебск* – відповідно на *Могилев* і *Вітебськ*, італійські *Firenze* та *Napoli* – відповідно на *Флоренцію* та *Неаполь* тощо.

Один об'єкт – одна назва. Такий підхід запропонувала Група експертів ООН з географічних назв (ГЕООНГН) у 1967 р. з огляду на те, що тенденція до обмеження вживання екзонімів з'явилася у міжнародній практиці ще наприкінці ХХ ст. після отримання суверенітету багатьма націями, які також є окремими мовними спільнотами. Ці спільноти бажали б, щоб міжнародний загал уникнув вживання таких екзонімів, які мають політичний підтекст, і щоб у світі вживали оригінальні назви географічних об'єктів, розташованих на їхній території.

На декількох конференціях зі стандартизації географічних назв приймалися резолюції, націлені на обмеження вживання екзонімів. Але дуже швидко з'ясувалося, що це не так просто і не завжди можливо. Скажімо, неможливо це у двомовних і багатомовних регіонах, де з багатьох точок зору, і насамперед заради захисту прав національних меншин, збереження

географічних назв як культурної спадщини, і не в останню чергу з політичних мотивів, дві або декілька назв для одного об'єкта сприймаються, і такий підхід вважається логічним та виваженим.

У палітрі традиційних назв найменування мовами національних меншин розглядаються як окрема категорія. Зовсім інше ставлення до екзонімів, які не мають відношення до назв мовами національних меншин. Не в останню чергу це можна пояснити тим фактом, що в певні періоди історії та за певних політичних обставин екзоніми досить широко вживалися в періоди колоніалізму, диктатури і мовного тоталітаризму. Але таке "політичне нашарування" мають далеко не всі екзоніми. Попри рекомендації ГЕООНГН зменшувати кількість екзонімів, вони широко вживаються і сьогодні. Як констатував Відділ статистики ООН, "час показав, що початкові амбітні спроби швидко скоротити кількість екзонімів грішили надмірним оптимізмом. Ці наміри неможливо реалізувати у короткий термін. Причиною цього є той факт, що багато екзонімів стали загальноживаними і можуть розглядатися як частина мовної культурної спадщини". Отже, насправді ці документи можуть мати лише рекомендаційний характер. Наприклад, у певній мові може не бути тих звуків, що є у мові-оригіналі. Окрім того, від екзонімів утворено багато похідних слів, і відмова від вживання екзонімів порушить цілісність мовної системи, що сформувалася впродовж століть [6].

Для вирішення й обговорення питань про врегулювання вживання екзонімів на 8-й Конференції ООН з географічних назв у 2002 р. в Берліні було створено Робочу групу з екзонімів при ГЕООНГН. Основними її цілями, задекларованими у Резолюції VIII/4 конференції, є визначення сфер вживання екзонімів, публікація посібників з вимови ендонімів, а також формулювання принципів вживання екзонімів, які б забезпечили політичну чутливість при їх вживанні.

Екзоніми становлять інтерес для багатьох спеціалістів: картографів, географів, ономастів, істориків, філологів, дослідників культури, соціологів. Тому існує безліч характеристик і класифікацій екзонімів залежно від сфери інтересів систематиків. Для картографа, наприклад, важливо знати, чи цей екзонім унормований (стандартизований) і чи на сьогоднішній день ще актуальний для користувачів карт, чи вже застарів і цікавий лише в історичному аспекті. Філологи у своїх характеристиках і класифікаціях простежують лінгвістичні процеси переходу назви з мови ендоніма до мови екзоніма, в ході яких і утворилася назва. Лінгвісти, зокрема, розглядають фонетичний і графічний компонент спорідненості між ендонімом та екзонімом.

Коли ми говоримо про екзонім того чи іншого об'єкта, необхідно завжди мати на увазі мову, в якій він вживається. Ось кілька прикладів із великого розмаїття екзонімів: *Brunswick* – це англомовний екзонім німецького ендоніма Braunschweig, *Londres* – французький екзонім для англійської назви London, *Kopenhagen* – німецький екзонім, а *Köpenhamn* – шведський екзонім данської назви København (англійський екзонім – *Copenhagen*); *Ojamaa* – естонський екзонім для шведської назви *Gotland*, *Moscou* – французький екзонім, *Moscow* –

англомовний екзонім для ендоніма Москва, італійські екзоніми *Fiume* та *Ragusa* – для хорватських ендонімів *Rijeka* і *Dubrovnik*, англомовний екзонім *Cairo* – для арабського ендоніма al-Qāhira (український екзонім – *Kaïr*). Прикладами українських екзонімів є: *Белград* – для сербської назви Београд, *Турін* – для італійського Torino, *Холм* – для польського Chełm, *Мальорка* – для іспанського Majorca тощо.

Щодо класифікації, типів, визначень екзонімів погляди і підходи у топонімістів дещо розходяться. Для еволюції, існування і живучості екзонімів є три головні причини й багато другорядних [7,8]. **Першою головною причиною** є мовна проблема (проблема вимови), з якою тісно пов'язана ще одна проблема – графіка, тобто написання. Назви важливих географічних об'єктів повинні легко запам'ятовуватися. Легко запам'ятовується назва, яку неважко записати і вимовити.

Для спілкування важливо, щоб від назви можна було легко утворити похідні прикметники та іменники (наприклад, від назв міст – жителів міст), і щоб ці назви відмінювалися за правилами рідної мови. У більшості випадків екзоніми є результатом спроб передати іноземні топоніми за правилами правопису і вимови рідної мови.

Зрозуміло, що усна форма географічних назв є основною і з хронологічної точки зору більш ранньою. Письмова форма, яка виникла пізніше, це так би мовити, утвердження, кодифікація і спосіб збереження усного слова, завдяки якому воно перетворилося із сполучення звуків у постійну і задокументовану форму. Під вимовою мається на увазі належна, правильна, унормована (стандартизована) в рамках певної лінгвістичної спільноти вимова топоніма. Оскільки звуковий склад мов різний, то представники іншої мовної спільноти подекуди не в змозі розпізнати і розчутити, не говорячи уже про те, щоб вимовити деякі з цих звуків, принаймні без довготривалого вивчення і практики, а отже, не можуть правильно цю назву записати. Цей факт породжує багато проблем у топоніміці й показує, що можна наблизитися до незнайомих звуків, у кращому випадку відтворюючи їх приблизно, усно чи письмово. Європейцям, наприклад, складно вимовити арабський звук *gh* у назвах *Ghazza*, *Benghāzi*, тому вони замінюють цей звук на проривне "r", вимовляючи ці назви "Газа", "Бенгази".

Іноді іноземна назва потрапляє до певної мови через мову-посередник, що й обумовлює її написання; приміром, назва англійського міста *Dover* прийшла в українську мову при посередництві французької, тому звучить як *Дувр*, а назва української столиці прийшла в більшість мов світу через російську мову, і тому багатьма мовами передається як *Kiev*, *Kiew*. Проте останнім часом завдяки зусиллям українського уряду, українських картографів, топонімістів простежується тенденція до правильного, тобто ендонімічного вживання назви столиці України: *Kyiv*. Чим прозоріше значення й структура ендоніма для носія мови-реципієнта і чим легше йому вимовити ендонім правильно, тим менша потреба в екзонімі.

Друга головна причина – історична. Географічні об'єкти можуть мати давню історію. Завдяки

своєму довгому історичному існуванню такі об'єкти увійшли до спільного історичного спадку людства на великій території. Більшість таких об'єктів пережили багато культур, і навіть їхній теперішній ендонім не був ендонімом раніше. Наприклад, історичні міста Краків, Салоніки, історико-культурні ландшафти: Моравія та ін.

Щодо винятково історичних назв, які не стосуються сучасного об'єкта, то відповідного ендоніму не існує або він не повністю співвідноситься з історичною назвою чи з її історичним значенням. У багатьох випадках немає альтернативи вживанню екзоніма. Наприклад, розкопані давні міста Троя, Помпея.

Часом першовідкривачі, не знаючи про існування місцевих назв, або ж колонізатори і завойовники, які не брали їх до уваги, давали географічним об'єктам, що вже мали місцеві назви, наймення своїми рідними мовами, і ці екзоніми збереглися у тих країнах, звідки з'явилися прийшли люди. Один з таких екзонімів – назва гори *Everest*, яку дали вершині британські колонізатори на честь головного топографа Індії у 1830-1843 рр. Пізніше ця назва стала офіційним ендонімом, проте даний географічний об'єкт і раніше, і тепер тибетці називають Джомолунгма, а непальці – Сагарматга. В українській картографічній традиції назва "Джомолунгма" витіснила "Еверест" як ендонім, однак назва "Еверест" обов'язково наводиться на картах (у дужках) для відображення світової традиції.

Нарешті, **третьою головною причиною** є той факт, що багато географічних об'єктів мають велику протяжність і перетинають державні кордони. У більшості випадків такі об'єкти мають у кожній країні свою назву-ендонім, хоча й сприймаються як один географічний об'єкт. У таких випадках вживання екзоніму є виправданим для правильної передачі географічного контексту. Річка, витік якої починається у Німеччині і яка має там ендонімічну назву *Donau*, впадає у Чорне море як *Дунай*, тече через вісім країн і має п'ять назв. Прикладами можуть слугувати також назви великих фізико-географічних об'єктів, таких як гірські хребти, скажімо, Альпи, Карпати, річки – Рейн, Дунай, Дніпро, ландшафти, приміром, Великий Бар'єрний риф, Велика Угорська рівнина тощо.

До інших причин виникнення екзонімів належать тісні традиційні зв'язки зі спільнотою носіїв мови, з якої походить екзонім (екзомови). Ці об'єкти важливі для носіїв екзомови, навіть якщо вони не дуже великі й не мають всесвітнього значення. Такими традиційними зв'язками є зв'язки метрополій зі своїми колишніми колоніями. Для франкомовної спільноти це африканські країни, для російськомовної – країни колишнього Радянського Союзу. Для німецькомовної спільноти це деякі місця в Центральній і Східній Європі, оскільки її представники там колись жили або мали культурні й торговельні зв'язки з населенням тих місць; наприклад, *Lemberg* (німецький екзонім для Львова), *Ungvár* (угорський екзонім для Ужгорода). Для італійської спільноти таким особливим регіоном є східне узбережжя Середземного моря завдяки колишнім політичним і торговельним зв'язкам. Польська й угорська мовні спільноти зберігають тісні зв'язки з колишніми складовими

своїх набагато більших у минулому держав.

Ще однією з другорядних причин є розміщення географічних об'єктів поблизу території поширення екзоніми. Ці об'єкти часто більше відомі за своїми екзонімами, ніж за ендонімами, принаймні поблизу лінії розмежування мовних спільнот, навіть якщо ці об'єкти невеликі й не дуже відомі [1]. Наприклад, польські екзоніми *Lwów, Żółkiew, Jaworów* [2] для українських міст Львів, Жовква, Яворів, українські екзоніми *Перемишль, Устрики Долишні, Сянік, Сім'ятичі* для польських міст *Przemysł, Ustrzyki Dolne, Sanok, Siemiatycze* тощо [4]. Часто причини вживання екзонімів бувають суто практичними, наприклад, коли рекламні агентства в туристичних проспектах вживають екзоніми для позначення географічних об'єктів своєї території. Так, у чеських рекламних туристичних проспектах, написаних німецькою мовою для німецькомовного користувача, для назви міста *Karlovi Vary/Karlovy Vary* вживається німецький екзонім *Karlsbad*, а у хорватських туристичних рекламних проспектах для назви міста *Opatija*, що видається німецькою мовою для німецького та австрійського ринків, використовується італійський (а за графічною формою – німецький) екзонім *Abbazia*.

Важливі також мовні чинники, які зумовлюють утворення і вживання екзонімів. Коли ендонім складається із семантично прозорих слів, тобто переклад їх можливий, то часто виникає спокуса їх перекласти. Тут є як позитивні, так і негативні моменти. Завдяки перекладу семантично прозорого терміна можна повноцінно передати на екзонімі категорію об'єкта. Для підпису на картах це не важливо, оскільки на категорію об'єкта вказують умовні позначення. Наприклад, *Тюрінзький Ліс/Thüringer Wald*. Проте коли термін і слово, що його визначає, виражені відповідно іменником і означальним прикметником, не можна перекладати лише іменник. Переклад прикметника не завжди можливий, адже його семантика може бути непрозорою, а навіть якщо це і можливо, то назва втрачає свою самобутність, скажімо, *Золоті Ворота/Gold Gate, Canale Grande/Великий канал*.

Незважаючи на те, що навряд чи можливо повністю уникнути екзонімів у національній і місцевій мовній практиці, в Організації Об'єднаних Націй побутує практично одна думка, що їх не слід вживати на міжнародному рівні. Використання екзонімів неприйнятне на картах, виданих кількома мовами чи однією з поширених мов для міжнародного вживання; на дорожніх знаках, на табло в аеропортах і на вокзалах, які адресуються усій багатонаціональній спільноті подорожніх.

Проте у випадках, коли назва є усталеною і вживається у мові з давніх часів, не варто ламати мовної традиції, яка вже склалася. Основний принцип вживання екзонімів у державній стандартизації полягає у відмові творення нових екзонімів, а ті, що вже існують і широко вживані, не витісняти силоміць із мови. До екзонімів необхідно ставитися не тільки як до назви іноземного об'єкта, а і як до свого історичного спадку. При вживанні екзонімів варто керуватися рівнем комунікації:

на топографічних картах і картах автошляхів слід намагатися вживати якомога менше екзонімів, не вживати екзонімів на дорожніх знаках або давати їх у дужках після ендоніму, а в навчальних картах, атласах і підручниках вони мають право на існування. [Підхід до передачі географічних назв у навчальних картах і атласах інший: передача географічних назв на таких картах має максимально відповідати українському правопису].

На сьогоднішній день в українській мові нараховується понад 1200 екзонімів (за Атласом світу, 2005, ДНВП "Картографія"). Найбільше екзонімів (600) припадає на територію Європи, особливо на країни-сусіди: Росію, Білорусь, Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, Молдову.

Як уже зазначалося раніше, звуковий і графічний склад мов різний, і до незнайомих звуків чужої мови можна наблизитися, у кращому випадку відтворюючи їх приблизно, усно чи письмово [1]. Завжди існувала проблема передачі географічних назв з інших мов, особливо, коли мови використовують різні графічні системи письма. Це, зокрема, повною мірою стосується української мови, яка базується на кириличному шрифті. Щоб досягти уніфікованої передачі зарубіжних географічних назв українською мовою, і були розроблені інструкції з передачі українською мовою географічних назв з різних мов, у яких були сформульовані детальні правила. Ці інструкції містять окремо списки екзонімів, тобто традиційних назв, які не вписуються в ці правила, проте прижилися в мові й літературі та вживаються вже давно.

Отже, екзоніми, або так звані традиційні назви, мають право на існування, і від них нерезально позбавитися. Необхідно лише систематизувати їх уживання.

Література

1. *Богинский, В.М.* Наименование географических объектов [Текст] / В.М. Богинский, Г.И. Донидзе, В.В. Кардычкин // Геодез. и картогр. – 1998. – № 9. – С. 46-50.
2. *Польское топонимическое руководство для издателей карт и других потребителей* [Текст] / Гл. упр. геодез. и картогр. – Варшава, 2002. [Польські топонімічні настанови для видавців карт та інших видавців].
3. *Янко, М.П.* Топонімічний словник України: словник-довідник [Текст] / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
4. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names* / Department of Economic and Social Affairs. UN Group of Experts on Geographical Names. – New York: UN, 2002. [Глосарій термінів для стандартизації географічних назв].
5. *Exonyms and the International Standardization of geographical Names* [Text] / Jordan Peter, Orozen Milan Adamic, Paul Woodman (eds.) – 2007, Wien: LitVerlagGmbH&Co.KG. – Wiener Osteurope Studien. – 24. – 240 p.
6. *Jordan, P.* Criteria for the use of exonyms [Text] / P. Jordan // Ninth United Nations Conference on Standardization of Geographical Names. – New York, 21-30 August. 2007E/CONF.98/36.
7. *Jordan, P.* Guidelines for the Use of Exonyms [Text] / P. Jordan, P. Woodman, P.W. Matthew // 25th UNGEGN Session. – Nairobi, 2009, WP11.

Надійшла 21.09.11